

УДК 327.7:355.4.01

<https://doi.org/10.23939/shv2025.01.008>

“PESCO 4”: РОЛЬ АМБІЦІЙ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ОБОРОННИХ І БЕЗПЕКОВИХ ПРОЄКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Леся Дорош

Національний університет “Львівська політехніка”

ORCID: 0000-0001-8558-8525

lesia.o.dorosh@lpnu.ua

(Отримано: 26.09.2024. Прийнято: 03.01.2025)

© Дорош Л., 2025

У статті проаналізовано варіанти взаємодії 26 держав-членів ЄС у рамках PESCO, які об'єднують та розвивають свої спроможності, котрі вони були б нездатні розвивати окремишньо. Йдеться про розвиток обороноздатності, координацію інвестицій, підвищення оперативної готовності та сумісності, стійкості їхніх збройних сил, про співпрацю у різноманітних проєктах. Наголошено на різних проєктах PESCO, зокрема, кібернетичні, безпілотні системи, хімічне, біологічне, радіологічне та ядерне спостереження та медичні послуги. Виділено, що у рамках PESCO важливу роль відіграє політичний імпульс на рівні ЄС та внутрішня політика держав-членів ЄС. Окрім цього, значення має особиста спорідненість між лідерами. Акцентовано, що у межах PESCO проявилась тенденція до виокремлення групи держав-лідерів, які орієнтуються на окремі проєкти. З лідерської точки зору дослідники виділяють так звану групу держав “PESCO 4” (Франція, Німеччина, Італія та Іспанія), роль яких трактують як фундаментальну. Ці чотири країни володіють геополітичною вагою, безпековим потенціалом та рівнем відданості, діяли та діють як справжня рушійна сила, залучаючи інших держав-членів до реалізації все більшої кількості проєктів. Досліджено виділені дослідниками три групи держав у рамках європейської оборонної співпраці: “Авангард”, “Lukewarmers”, “Волоцюги”. Стверджується, що країни групи “Авангард” та “PESCO 4” беруть на себе найбільшу відповідальність у сфері безпеки та оборони, та й в інших сферах. У цьому контексті водночас йдеться про конкуренцію між ними, яка проявляється у представництві у тому чи тому проєкті відповідно до їх економічного, політичного та людського потенціалів. Зауважено, що Франція є беззаперечним лідером в оборонній співпраці ЄС, як на інституційному рівні, так і на рівні двосторонніх і багатосторонніх безпекових союзів за його межами. Акцентовано на перспективності досліджень проблем та викликів реалізації проєктів PESCO із точки зору їх актуальності, відповідності амбіційним очікуванням держав групи “PESCO 4”, адекватності результатів, які отримають країни-члени та ЄС у цілому.

Ключові слова: PESCO, “PESCO 4”, Європейський Союз, безпека, російсько-українська війна.

“PESCO 4”: THE ROLE OF MEMBER STATES' AMBITIONS IN THE IMPLEMENTATION OF DEFENCE AND SECURITY PROJECTS OF THE EUROPEAN UNION

Lesia Dorosh

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0001-8558-8525

lesia.o.dorosh@lpnu.ua

(Received: 26.09.2024. Accepted: 03.01.2025)

The article clarifies the options for cooperation of 26 EU Member States within the framework of PESCO, which combine and develop their capabilities, which they would be unable to develop and implement separately. It is about developing defence capabilities, investment coordination, increasing operational readiness, operational interoperability and

stability of their armed forces, and cooperation in various projects. It is emphasized on the various PESCO projects such as cyber, unmanned systems, chemical, biological, radiological and nuclear surveillance and medical services. It is highlighted that the political impulse at the EU level and the internal politics of the EU Member States play an important role within the framework of PESCO. In addition, the personal affinity between leaders is important. It is emphasized that a tendency towards the identifying the group of leading states, which are focused on separate projects, has emerged within the framework of PESCO. From a leadership point of view, researchers single out the so-called group of states “PESCO 4” (France, Germany, Italy and Spain), whose role is interpreted as fundamental. These four countries possess geopolitical weight, security potential, and level of commitment, and they act as a real driving force, involving other Member States in the implementation of an increasing number of projects. The researchers have identified three groups of states within the framework of European defence cooperation: “Vanguard”, “Lukewarmers”, and “Vagabonds”. It is argued that the countries of the “Vanguard” and “PESCO 4” groups assume the greatest responsibility in the field of security and defence and other spheres as well. In this context, at the same time, it is about the competition between them, which is manifested in the involvement in the projects according to their economic, political and human potentials. It is noted that France is the undisputed leader in the EU defence cooperation, both at the institutional level and at the level of bilateral and multilateral security alliances outside the EU borders. Emphasis is placed on the perspective of researching the problems and challenges of implementing PESCO projects from the point of view of their relevance, compliance with the ambitious expectations of the states of the “PESCO 4” group, and the adequacy of the results that will be obtained by the Member States and the EU as a whole.

Keywords: *PESCO, PESCO 4, European Union, security, russian-Ukrainian war.*

Серед ключових результатів визначення та втілення оборонної стратегії ЄС є функціонування такої форми диференційованої інтеграції у сфері безпеки та оборони, як “Постійна Структурована Співпраця” (Perpetual Structured Cooperation) або PESCO. Цей формат оборонної співпраці офіційно започатковано у грудні 2017 року [Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States, 2017] для об’єднання держав зі спільними стратегічними зобов’язаннями (збільшення інвестицій в оборону (20 % від загальних військових витрат); спільний оборонний апарат (гармонізовані вимоги до проєктів розвитку можливостей); підвищена доступність, оперативна сумісність, гнучкість і можливість розгортання збройних сил; тісніша співпраця для загального блага; та спільна розробка програм обладнання під егідою Європейського оборонного агентства (The European Defence Agency, EDA), готовність до реалізації спільних проєктів у сфері безпеки та оборони [Fabry, Koenig, Pellerlin-Carlin, 2017]. Сьогодні у рамках PESCO взаємодіє 26 держав-членів ЄС [PESCO participating member states, 2024], які об’єднують та розвивають свої спроможності, які вони були б нездатні розвивати та втілювати окремо [Gawron-Tabor, Willa, 2023]. Йдеться про різні проєкти PESCO, як-от кібернетичні, безпілотні системи, хімічне, біологічне, радіологічне та ядерне спостереження, медичні послуги тощо. PESCO творить координаційну основу для посиленої оборонної співпраці, розвитку спроможностей та інновацій у сфері оборони, керованих окремо та спільно державами-членами [Dorosh, 2023; Houdé, Wessel, 2023].

Ключовою вимогою для успіху чи провалу того чи того проєкту у рамках PESCO є політична

воля держав-членів підтримувати необхідний імпульс для втілення вже відкритих проєктів, одночасно із запуском нових та досягненням прогресу у виконанні взятих на себе зобов’язань. Тому PESCO є стратегічно важливим з точки зору координації, адже, ініціюючи новий проєкт, держави долають труднощі та організовуються, а їхні міністерства та галузі вчаться краще співпрацювати на основі формальних і неформальних зустрічах. Отже, PESCO є стабільною та передбачуваною міжнародною структурою, яка сприяє розвитку співпраці у сфері безпеки, а також запобігає виникненню проблем під час реалізації вузькоспеціалізованих проєктів.

Окрім цього, варто вказати й на постійну наднаціоналізацію оборонної співпраці, що посилюється зростаючим занепокоєнням ЄС щодо сфери безпеки та відповідним “вікном можливостей”, що відкрилось із повномасштабною агресією росії проти України [Ivasechko, Tsebenko, 2022]. На наднаціональному рівні активно ініціюється та фінансово підтримується тісна співпраця між оборонними галузями держав-членів через Європейський безпековий фонд (EDF – The European Defence Fund). Власне безпекові та економічні міркування щодо оборонної співпраці в межах ЄС дедалі більше впливають на формування позицій багатьох національних урядів.

Водночас йдеться не тільки про політичний імпульс на рівні ЄС чи внутрішню політику держави-члена ЄС, але й особисту спорідненість між державами-лідерами. Відтак, у межах PESCO проявилась тенденція до виділення групи держав-лідерів, які орієнтуються на окремі проєкти. З лідерської точки зору дослідники виділяють так звану групу держав “PESCO 4” (Франція, Німеччина, Італія та Іспанія), роль яких трактують як фундаментальну. Ці чотири країни володіють геополітичною вагою, без-

пековим потенціалом та рівнем відданості, діяли та діють як справжня рушійна сила, залучаючи інших держав-членів до реалізації все більшої кількості проєктів. З огляду на це, актуальним є дослідження цієї лідерської ролі групи держав “PESCO 4”, яку не можуть виконувати інші держави, попри існуючі їх амбіції (наприклад, Польщі чи Нідерландів) [Cózar Murillo, 2023].

Мета статті полягає у з’ясуванні специфіки реалізації безпекових пріоритетів ЄС через діяльність групи “PESCO 4” – сукупності держав, які володіють амбіціями та можливостями, які залучені у чималу кількість проєктів, а також є прикладом для інших держав-членів.

Джерельну базу цього дослідження становлять головні нормативні документи ЄС, у яких ініційовано та регулюються питання розширення стратегічної автономії та посилення у секторі безпеки та оборони ЄС [Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States, 2017; Council Decision (CFSP) 2023/995 of 22 May 2023 amending and updating Decision (CFSP) 2018/340 establishing the list of projects to be developed under PESCO, 2023], а також інформація про проєкти PESCO у різних сферах, їхніх учасників та координаторів, етапи реалізації [PESCO participating member states, 2024; Projects, 2024]. Основою цього аналізу також є комплексні дослідження, в яких висвітлено сучасні виклики у сфері безпеки ЄС загалом [Fabry, Koenig, Pellerlin-Carlin, 2017; Latici, 2020; Rutigliano, 2023; Zandee, 2019] та окремих проєктів зокрема [Defence Cooperation: Council assesses progress in PESCO and launches its strategic review 2023; Development, Delivery and Determination: PESCO Forging Ahead 2023; Gawron-Tabor, Willa, 2023; Houdé, Wessel, 2023]. В Україні також поширюються роботи, у яких дослідники аналізують не лише сучасний стан Спільної політики у сфері безпеки та оборони ЄС, а й можливості щодо приєднання України до різних безпекових форматів перед офіційним вступом до ЄС та у час повномасштабної військової агресії росії проти України [Dorosh, 2023; Dorosh, 2024; Friedrich, 2018; Ivasechko, Tsebenko, 2022; Stetsyuk, 2024]. Варто також виокремити аналітичні роботи дослідників [Blavoukos, Politis-Lamprou, Dellatolas, 2023; Cózar Murillo, 2023], які зосереджують увагу на новітніх пріоритетах тих чи тих держав, які володіють амбіціями у сфері безпеки та оборони, а ці амбіції накладаються на ініціацію та реалізацію проєктів у рамках PESCO та поза ним.

Загалом можемо вважати, що PESCO є однією з найамбітніших оборонних ініціатив ЄС. Сьогодні на рівні різних бюрократичних структур наднаціонального та національного рівнів відбувається постійний моніторинг ходу виконання проєктів у рамках PESCO, підкреслюючи існуючі результати щодо їх прогресу. Зокрема, станом на 2024 рік розробляють 64 проєкти, які охоплюють такі сфери, як навчання (12 проєктів, 2 з яких закриті), розробка наземних (9 проєктів, 2 з яких закриті), морських (10 проєктів), повітряних (12 проєктів), космічних (4 проєкти), кібернетичних (12 проєктів) та спільних механізмів і спроможностей (11 проєктів, 2 з яких закрито) [Projects, 2024].

Розвиток військового потенціалу у довгостроковій перспективі у рамках проєктів PESCO розпочинається від ідеї до етапів розробки, виконання та закриття. Кожен проєкт має унікальний графік, комбінацію учасників проєкту (тут йдеться як і про участь у проєкті, так і про його координацію однією або декількома державами-учасницями) та складність. Звичайно, аналітики стверджують, що, враховуючи всю ці багатоманітність чинників, прогрес проєктів не є однаковим. Відповідно до щорічного звіту 2022 року про хід виконання проєктів, більшість із 60 тодішніх проєктів PESCO просуваються відповідно до плану. Було зафіксовано прогрес у різних сферах: 21 проєкт рухається вперед у своєму циклі розробки. На передостанній стадії розробки (фазі виконання) перебуває 18 проєктів. Аналіз тенденцій показує, що 20 проєктів зберігають свої амбіції щодо реалізації до 2025 року. Враховуючи статус, цілі та досягнуті результати, аналітики очікують, що такі проєкти, як “Європейське захищене програмно-визначене радіо” (the European Secured Software Defined Radio, ESSOR) і “Військова мобільність” (Military Mobility) (проєкти з першої хвилі), а також проєкти “CBRN спостереження як послуга” (CBRN Surveillance as a Service, CBRN SaaS) та “Інтегрована безпілотна наземна система” (Integrated Unmanned Ground System, iUGS) (проєкти другої хвилі) матимуть очікувані результати впродовж наступних трьох років [Development, Delivery and Determination: PESCO Forging Ahead, 2023].

Загалом, як можемо бачити, перелік проєктів PESCO надзвичайно різноманітний: від розробки абсолютно нових можливостей, таких як, наприклад, європейський патрульний корвет (the European Patrol Corvette) і мала дистанційно пілотована авіаційна система нового покоління (new generation small RPAS), до гармонізації вимог, як-от проєкт стратегічного повітряного транспорту для негабаритних

вантажів (the Strategic Air Transport for Outsized Cargo, SATOC), або навчання, як-от мережа дайвінг-центрів Європейського Союзу (the European Union Network of Diving Centres). Два проекти з першої хвилі – групи кібершвидкого реагування (Cyber Rapid Response Teams, CRRT) і Європейське медичне командування (European Medical Command, EMC) вже досягли повної оперативної спроможності (Full Operating Capability, FOC) [Development, Delivery and Determination: PESCO Forging Ahead 2023]. Отже, проекти PESCO вже дають конкретні результати в таких сферах, як кібернетичні, безпілотні системи, військова мобільність, хімічне, біологічне, радіологічне та ядерне спостереження та медичні послуги тощо [Defence Cooperation: Council assesses progress in PESCO and launches its strategic review 2023].

На тлі агресивної війни росії проти України та її наслідків для оборони ЄС проекти PESCO та посилення безпеки та оборони ЄС мають переважну підтримку держав-членів. Наприклад, протидія безпілотним літальним системам, медична підтримка та захист критичної морської інфраструктури – деякі з проектів, в рамках яких вжито заходів для швидкого підвищення доступності та ефективності можливостей у їх межах перед обличчям викликів, пов'язаних із загарбницькою війною росії проти України. Незважаючи на нерівномірний прогрес, ініціатива PESCO залишається в центрі оборонної співпраці ЄС. Здійснюючи проекти, які зміцнюють ландшафт безпекової спроможності ЄС, одночасно зміцнюючи співпрацю між державами-членами, він має потенціал слугувати наріжним каменем оборони та безпеки ЄС.

Ініціюючи PESCO, держави-члени ЄС наголошували на його інклюзивності та амбітності. З огляду на це цікаво простежити кореляції між кількістю ініційованих проектів, динамікою їх просування та досягненням спроможності з тими амбіціями, якими володіють держави, що мають чи прагнуть мати значний військовий потенціал та визначати безпековий ландшафт європейського регіону та світу загалом. Аналітики виділяють три групи держав у рамках європейської оборонної співпраці: “Авангард”, “Lukewarmers”, “Волоцюги” [Blavoukos, Politis-Lamprou, Dellatolas, 2023].

Групу “Авангард” творять п'ять країн. Франція є найактивнішим гравцем як з точки зору участі в проектах PESCO, так і з точки зору капіталізації економічної та промислової кооперації, уможливленої у межах EDF. Така роль Франції посилюється провідною її роллю у військових операціях у межах Спільної політики безпеки та оборони ЄС (СПБО), особливо в Африці. Італія та Іспанія наслідують приклад Франції, причому перша більш активна в рамках

PESCO, а друга більш активна в позиціонуванні своєї національної оборонної промисловості через EDF. Враховуючи її політичну важливість та економічну/промислову потугу, Німеччина також є у цій групі, але вона стежить за розвитком, а не лідирує. Присутність Греції не є дивною, хоча ця країна стикається з власними безпековими викликами та за допомогою дипломатичних засобів диверсифікує власний “портфель” безпеки, прагнучи максимізувати свій безпековий потенціал.

Другу групу творять ті держави, які бачать певні переваги в оборонній інтеграції ЄС, але не в захваті від неї з низки причин. Для цього дослідники застосовують неологізм “Lukewarmers”, який використовують у ширшому дискурсі про зміну клімату для позначення тих, хто вірить у зміну клімату, але не вважає її потенційно катастрофічним явищем. Наприклад, Польща визначає потенційні переваги європейської оборонної співпраці, але її традиційні акценти безпеки, зосереджені головню на Росії, значно посилені поточними подіями російсько-української війни, спонукають її віддавати перевагу США та НАТО. Нідерланди прагнуть розвивати свою оборонну промисловість, яка зосереджується на високотехнологічних системах подвійного призначення та значно залежить від експорту [Zandee, 2019]. Підприємства Швеції демонструють дедалі більшу наполегливість, частково через традиційно велику оборонну промисловість країни. Також впливатиме на позицію країни щодо європейської оборонної співпраці й членство Швеції в НАТО. Румунія також має багатообіцяючу промислову базу та активно шукає фінансування в рамках PESCO та EDF для підтримки своїх численних малих і середніх підприємств і стартапів, які зосереджені на IT та виробляють товари подвійного призначення [Latici, 2020].

У третю групу входять ті країни-члени ЄС (більше половини від загалу), які ще не виявили значного інтересу до поточних безпекових ініціатив. Ця група є неоднорідною, оскільки охоплює країн-членів, які традиційно тримаються на відстані від оборонної співпраці (наприклад, Данія, Мальта та Ірландія), а також ті, які прагнуть підтримувати певний рівень нейтралітету (а саме Австрія). Сюди також входять малі країни з невеликими військовими ресурсами або слабкою оборонною промисловістю (наприклад, Болгарія, Кіпр, Латвія, Литва та Люксембург) і держави середнього розміру, які вітають можливості фінансування європейської оборони без шкоди для першості НАТО (як Чехія, Словаччина та Словенія). Однак у світлі російсько-української війни певні з них (як-от Естонія та Фінляндія) активізують свою участь в оборонних проектах ЄС.

Отже, аналізуючи першу групу вчені акцентують увагу на групі країн, які називають “PESCO 4” (Франція, Італія, Іспанія, Німеччина). Зокрема, Франція є беззаперечним лідером в оборонній співпраці ЄС, як на інституційному рівні (подібно до PESCO та EDF), так і на рівні двосторонніх і багатосторонніх безпекових союзів за його межами. У таблиці зазначено участь та координаційну роль держав-членів ЄС у рамках PESCO. Серед них, безперечно, виділяється група країн “PESCO 4”.

**Участь та ключова роль держав
у проєктах PESCO (станом на 2021 р.)**
[Blavoukos, Politis-Lamprou, Dellatolas, 2023]

Країна	Участь	Лідерство
Австрія	7	1
Бельгія	11	1
Болгарія	5	1
Греція	12	6
Данія	0	0
Естонія	4	3
Ірландія	1	0
Іспанія	21	4
Італія	19	11
Кіпр	9	0
Латвія	5	0
Литва	3	1
Люксембург	2	0
Мальта	0	0
Нідерланди	12	1
Німеччина	15	8
Норвегія	1	0
Польща	12	1
Португалія	11	3
Румунія	14	2
Словаччина	5	1
Словенія	7	0
Угорщина	10	1
Фінляндія	5	0
Франція	30	14
Хорватія	7	0
Чехія	7	1
Швеція	7	0

Станом на 2023 р. Франція бере участь у 51 проєкті в рамках PESCO та очолює 15. За Францією слідує Італія, Іспанія, Німеччина та Греція, вони утворюють авангардну групу, яка становить внутрішнє ядро будь-якого майбутнього проєкту з оборонної інтеграції в ЄС. Зокрема, Італія бере участь у 36 і лідирує в 13; Іспанія бере участь у 30 і лідирує в 5, а Німеччина бере участь у 25 і лідирує в 10 проєктах. Інші активні країни-члени ЄС – Греція (18), Португалія (17), Румунія та Угорщина (16), Нідерланди та Швеція (15) і Польща (13) відповідно [Cózar Murillo, 2023].

Аналізуючи зазначені дані, які характеризують зобов'язання держав-членів ЄС щодо PESCO, кількість проєктів, до яких вони приєдналися та очолюють, можемо побачити, що “PESCO 4” відіграє ключову роль, як з точки зору їх промислової, технологічної, людської та економічної спроможності, так і їх політичної ваги (що надає імпульс), їхньої ролі як рушійної сили, що заохочує інші держави приєднатися до проєктів та сприяє виконанню взятих на себе зобов'язань.

Франція є беззаперечним лідером у рамках цієї співпраці, за нею йдуть Італія, Іспанія, Німеччина та Греція. Париж прагне брати участь у проєктах, пов'язаних із розвитком спільних можливостей, тоді як його інтерес до морських і повітряних проєктів впливає з його складної оборонної промисловості в цих сферах. Італія також зацікавлена у створенні спільних можливостей, хоча і з особливим акцентом на системах наземної та кібербезпеки. Політика Іспанії схожа на французьку, хоча з порівняно більшим акцентом на розвиток спільних можливостей. Німеччина зосереджується на можливостях повітряної та кібербезпеки, тоді як Греція віддає перевагу морським і наземним проєктам.

Дослідники стверджують, що роль країн групи “PESCO 4” не можуть виконувати інші держави. З огляду на те, що в короткостроковій перспективі інші держави-члени ЄС (як-от Польща чи Нідерланди) не можуть перевершити Іспанію чи Італію за економічним чи людським потенціалом, лише вони, разом із Францією та Німеччиною, творять доцентрові сили, необхідні PESCO для функціонування. У цьому випадку на перше місце виходять амбіції цих провідних держав. В ідеалі без них, або через значне зниження їх амбіцій, матимемо проблеми на рівні не лише групи “PESCO 4”, а й PESCO загалом.

Висновки. Отже, PESCO забезпечує основу для оборонної співпраці між державами-учасниками, які взяли більші зобов'язання між собою. Вони спільно розвивають обороноздатність, координують інвестиції, підвищують оперативну готовність та сумісність і стійкість своїх збройних сил, співпрацюють у проєктах.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що діяльність країн із групи “PESCO 4” можна характеризувати як найбільш залучену, вони є лідерами за кількістю проєктів, у яких беруть участь. Отже, ці країни беруть на себе найбільшу відповідальність у сфері безпеки та оборони, та й у інших сферах. У цьому контексті водночас варто згадати й про конкуренцію між ними, яка проявляється у представництві у тому чи тому проєкті відповідно до їх економічного, політичного та людського потенціалів. Аналітики запитують: чи в кінці кінців ці країни братимуться за проєкти, які не повністю відповідають їхнім потребам та/чи потребам ЄС? Також слід враховувати те, що ЄС вирішив змінити терміни прийняття нових проєктів з осені на весну поточного року, намагаючись узгодити цикли планування держав-членів ЄС. Вибір фіксованої дати (якою б вона не була) для подання пропозицій щодо нових проєктів створює штучний тиск на державу-члена, яка зобов’язана запропонувати хоч “щось” на зустрічах, інакше PESCO буде вважатися провалом. Водночас дослідникам складно уявити амбіційні та ініціативні держави із групи “PESCO 4”, які найбільше беруть участь у співпраці та не подають нових проєктів у кожній хвилі [Blavoukos, Politis-Lamprou, Dellatolas, 2023].

Варто зазначити, що дані щодо кількості проєктів та залученості провідних країн до їх реалізації свідчать про те, що в кількісному відношенні (кількість проєктів та участь держав) PESCO є досить успішним. Водночас *перспективними слід вважати дослідження* проблем та викликів реалізації проєктів PESCO з погляду їх актуальності, відповідності амбіційним очікуванням держав групи “PESCO 4”, адекватності результатів, які отримують країни-члени та ЄС у цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ/REFERENCES

- Blavoukos, S., Politis-Lamprou, P., Dellatolas, T. (2023). Mapping EU Defence Collaboration: One year on from the Versailles Declaration. *ELIAMEP Policy Paper*, #133, 3–32.
- Council Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing permanent structured cooperation (PESCO) and determining the list of participating member states. (2017). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017D2315/>
- Council Decision (CFSP) 2023/995 of 22 May 2023 amending and updating Decision (CFSP) 2018/340 establishing the list of projects to be developed under PESCO. (2023). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023D0995>
- Cózar Murillo, B. (2023). Bring Back the Spirit of PESCO. *EGMONT POLICY BRIEF 308*, June. Retrieved from https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2023/06/Beatriz-Cozar-Murillo_Policy_Brief_308.pdf?type=pdf
- Defence Cooperation: Council assesses progress in PESCO and launches its strategic review. (2023). *European Council*, 14 November. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/14/defence-coopera-tion-council-assesses-progress-in-pesco-and-launches-its-strategic-review/#new_tab
- Development, Delivery and Determination: PESCO Forging Ahead. (2023). *PESCO*. Retrieved from <https://www.pesco.europa.eu/pressmedia/development-delivery-and-determination-pesco-forging-ahead/>
- Dorosh, L. (2024). *PESCO Projects: Features of Implementation in the Light of the Full-Scale Phase of the Russian-Ukrainian War*. [In Ukrainian]. *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 1(18), 142–154. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2024-01-142-154>
- Dorosh, L. O. (2023). *Implementation of Projects of Permanent Structured Cooperation in the Field of Security and Defense of the European Union: Problems and Challenges*. [In Ukrainian]. *Humanitarian Vision*, 9 (1), 1–6.
- Fabry, E., Koenig, N., Pellerlin-Carlin, T. (2017). Strengthening European Defence: Who Sits at the PESCO Table, What's On the Menu? *Notre Europe, Jacques Delors Institute*, 20 October. Retrieved from <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2020/08/strengtheningeuropeandefence-tribune-fabrykoenigpellerincarlin-oct17-1.pdf>
- Friedrich, A. V. (2018). Principles of the Functioning of Permanent Structured Cooperation in the Field of Defense of the EU Member States (PESCO). [In Ukrainian]. *Legal Horizons*, 9 (22), 99–104.
- Gawron-Tabor, K., Willa, R. (2023). Involvement of EU Member States in PESCO Projects: A Comparative Analysis. *Athenaeum*, 79(3), 21–46 <https://doi.org/10.15804/athena.2023.79.02>
- Houdé, A., Wessel, R. A. (2023). A Common Security and Defence Policy: Limits to Differentiated Integration in PESCO? *European Papers*, 7(3), 1325–1356. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/614>
- Ivasechko, O., Tsebenko O. (2022). The new EU Defense Strategy “Strategic Compass” as a Response to Modern Hybrid Threats. [In Ukrainian]. In T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach, O. Tsebenko. (Eds). *The Security Architecture of European and Euro-Atlantic Spaces*, 91–105. Riga: “Baltija Publishing”. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-6>
- Latici, T. (2020). Armament and Transatlantic Relationships – The Romanian Perspective. Paris: ARES. *Armament Industry European Research Group (Ares Group) Comment #51*. Retrieved from: <https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2020/05/ARES-51.pdf>
- PESCO Participating Member States. (2024). *Permanent Structured Cooperation (PESCO)*. Retrieved from <https://www.pesco.europa.eu/about/>
- Projects. (2024). *Permanent Structured Cooperation (PESCO)*. Retrieved from: <https://www.pesco.europa.eu/#projects>
- Rutigliano, S. (2023). Ukraine Conflict’s Impact on European Defence and Permanent Structured Cooperation (PESCO). *European Papers*, 8(2), 765–777. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/686>
- Stetsyuk, M. (2024). Common Security and Defense Policy of the European Union in the post-bipolar era: state of development and opportunities for Ukraine. [In Ukrainian]. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. Vol. VII, 118–126.
- Zandee, D. (2019). Armament and Transatlantic Relationships: The Dutch perspective. *Armament Industry European Research Group (Ares Group)*. Comment #43. Retrieved from <https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2019/10/ARES-43-Transatlantic.pdf>